ऋ ण नि र्दे श

प्रस्तुत शोधप्रबंध सादर करताना अतिशय आनंद वाटत आहे. प्रस्तुत शोधप्रबंधासाठी डॉ. मधुकरराव सोनार, विभागप्रमुख, शिक्षणशास्त्र विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांनी वेळोवेळी यथोचित मार्गदर्शन करून, प्रोत्साहन देऊन सुट्टीच्या दिवशीही व इतर कामाचा व्याप असतानाही वेळात वेळ काढून निरपेक्ष कर्तव्यबुध्दीने मार्गदर्शन केले आहे. त्यामुळेच मी हा शोधप्रबंध पूर्ण करू शकलो. या माझ्या प्रयत्नाला पूर्णपणे मार्गदर्शन, सहकार्य, सदिच्छा देणाऱ्या गुरुवर्य डॉ. सोनारसो यांचा मी सदैव ऋणी आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंधाच्या संदर्भात माननीय प्राचार्य डॉ. गुरवसो., वसंतराव नाईक अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापूर, प्रा. रविकिर्ती, प्रा. शिंदे यांनीही संशोधनास मोलाच्या सूचना दिल्या त्यांचेही मी आभार मानतो.

या व्यतिरिक्त प्रा. ढवळे, बी.एड्. कॉलेज, पेठ वडगांव, प्रा. दीक्षित, बी.एड्. कॉलेज, शिवाजी पेठ, प्रा. जे.के. भोसले, बी.एड्.कॉलेज, गारगोटी, प्रा. शिंगारे, श्री.म.ता. अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापूर इत्यादींचेही अमोल सहकार्य लाभले.

तसेच उत्साहाने व कार्यतत्परतेने प्रश्नावली भरून देणाऱ्या अध्यापक महाविद्यालयांतील प्राध्यापक आणि प्रशिक्षणार्थ्यांचे, प्रशिक्षणार्थ्यांची सांख्यिकी माहिती पुरविणाऱ्या कार्यालयीन लिपीकांचे आणि सुबक टंकलेखन करून देणारे श्री. कवडे यांचेही मी आभार मानतो.

माझी धर्मपत्नी सौ. अंजली वसंतराव पायमलची सदर कार्यास आग्रह व स्फूर्ती मिळाली. प्रा.सौ. अनुराधा गुरव, सहाय्यक संचालिका, प्रौढशिक्षण विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांनीही उत्साह द्विगुणीत केला त्यांचे

मी मन:पूर्वक आभार मानतो. आणि ज्या ज्ञात व अज्ञात व्यक्तींचे या कामी मला सहकार्य लाभले त्या सर्वांचा मी ऋणनिर्देश करतो. या संशोधनचा बी.एड्. महाविद्यालयातील प्रशिक्षणार्थी व प्राध्यापक यांच्या समस्याबाबत निश्चितपणे चांगला उपयोग होईल अशी अभिलाषा करतो.

(वसंतराव बापूसाहेब पायमल)

स्थळ : कोल्हापूर

दिनांक: ३०-११-८८

अनुक्रमणिका

		पृष्ठांक
प्रकरण एक : प्रास्ताविक		1 to 11
१.१	संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी	1
१.२	संशोधन समस्येचे शब्दांकन	3
१.३	संशोधन विषयाचे महत्व	5
१.४	संशोधनाची उद्दिष्टे	6
१.५	संशोधनाच्या मर्यादा	7
१.६	प्रकरणीकरण	9
प्रकरण दोन : संशोधनविषयाशी संबंधित साहित्याचे समालोचन व संशोधन पध्दती		12 to 36
२.१	प्रस्तावना	12
२.२	संशोधन विषयाशी संबंधित साहित्याचे समालोचन	12
२.३	संशोधन पध्दती	30
२.४	उपसंहार	36
प्रकरण तीन : अध्यापक महाविद्यालयातील विविध प्रात्यक्षिकांचे स्वरूप व उद्दिष्टे		37 to 64
३.१	प्रस्तावना	37
३.२	अध्यापक महाविद्यालयातील अभ्यासक्रमातील विविध प्रात्यक्षिक कामे	37
३.३	सराव पाठ - अर्थ, स्वरूप, उद्दिष्टे	38
३.४	सूक्ष्म अध्यापन - अर्थ, स्वरूप, उद्दिष्टे	43

पृष्ठांक

प्रकरण तीन (पुढे चालू...)

३.५	मानसशास्त्रीय प्रयोग - महत्व, स्वरूप, उद्दिष्टे.	45
३.६	समाजसेवा - उद्दिष्टे व स्वरूप	50
३.७	समाज उपयोगी उत्पादक कार्य - उद्दिष्टे व स्वरूप	52
३.८	शारीरिक शिक्षण - उद्दिष्टे व स्वरूप	55
३.९	सांस्कृतिक कार्यक्रम - स्वरूप व उद्दिष्टे	57
३.१०	शैक्षणिक साधने - महत्व व प्रकार	59
३.११	प्रकल्प - अर्थ, स्वरूप, उद्दिष्टे	60
३.१२	वार्षिक पाठ परीक्षा - उद्दिष्टे व स्वरूप	63
३.१३	समारोप	63

प्रकरण चार : अध्यापक महाविद्यालयातील प्रात्यक्षिक कामाच्या कार्यवाहीतील प्रशिक्षणार्थींच्या समस्या 65 to 137

४.१	प्रस्तावना	65
४.२	प्रश्नावली भरून देणाऱ्या प्रशिक्षणार्थींची सर्वसाधारण माहिती	65
४.३	अध्यापक महाविद्यालयातील प्रात्यक्षिक कामाच्या कार्यवाहीतील सर्वसाधारण समस्या	66
४.४	अध्यापक महाविद्यालयातील प्रात्यक्षिक कामाच्या कार्यवाहीतून त्यांना ठेवलेल्या उद्दिष्टांची पूर्तता व त्यामध्ये येत असणाऱ्या अडचणी	71
४.५	विविध प्रात्यक्षिके पूर्ण करण्यासाठी लागणाऱ्या साहित्याची उपलब्धता	77
४.६	उपलब्ध शैक्षणिक साधनांचा वापर	80
४.७	विविध प्रात्यक्षिकांना जे गुण ठेवलेले आहेत त्यांची महत्वानुसार योग्यता	84

पृष्ठांक

प्रकरण चार (पुढे चालू...)

४.८	अध्यापन कौशल्ये येण्यासाठी २० या सराव पाठाची पूर्णता व सराव पाठातील समस्या	86
४.९	सूक्ष्म अध्यापन कौशल्ये आत्मसात करण्याच्या दृष्टीने ५ सूक्ष्म पाठ या संख्येची पूर्णता व त्याच्या कार्यवाहीतील समस्या	93
४.१०	समाजसेवा व समाज उपयोगी उत्पादक कार्य या प्रात्यक्षिकांची विविधता	99
४.११	समाजसेवा व समाज उपयोगी उत्पादक कार्य या प्रात्यक्षिकांच्या कार्यवाहीची पहाणी	100
४.१२	सांस्कृतिक कार्यक्रमाच्या कार्यवाहीची योग्यता व त्यातील समस्या	106
४.१३	प्रकल्प या प्रात्यक्षिकासाठी घेतल्या जाणाऱ्या विषयाची विविधता व प्रकल्पाची आवश्यकता	113
४.१४	एकूण १३ या मानसशास्त्रीय प्रयोगातून अध्ययनाच्या गतिशील वैशिष्ट्यांची पूर्तता व त्यातील समस्या	116
४.१५	अध्यापक महाविद्यालयातील शारीरिक शिक्षण प्रात्यक्षिकांची विविधता	123
४.१६	अध्यापक महाविद्यालयातील शारीरिक शिक्षणाच्या कार्यवाहीची पहाणी व त्यातील समस्या	124
४.१७	शैक्षणिक साधने तयार करण्याच्या कार्यवाहीची योग्यता व त्यातील समस्या	128
४.१८	वार्षिक पाठ परीक्षेची आवश्यकता व त्यातील समस्या	133
४.१९	उपसंहार	136

पृष्ठांक

प्रकरण पाच : अध्यापक महाविद्यालयातील प्राध्यापकांना प्रात्यक्षिके करवून घेत असताना येणाऱ्या समस्या 138 to 193

५.१ प्रस्तावना 138

५.२ प्रश्नावली भरून देणाऱ्या अध्यापक महाविद्यालयातील प्राध्यापकांसंबंधी सर्वसाधारण माहिती 138

५.३ अध्यापक महाविद्यालयातील सर्व प्रात्यक्षिकांच्या कार्यवाहीची योग्यता 141

५.४ अध्यापक महाविद्यालयातील प्रात्यक्षिक काम करवून घेत असताना येणाऱ्या अडचणी 149

५.५ प्रात्यक्षिकांची कार्यवाही योग्य प्रकारे होण्यासाठी लागणाऱ्या गोष्टी 154

५.६ प्रात्यक्षिकांना ठेवलेल्या उद्दिष्टांची पूर्तता 157

५.७ सराव पाठ व सूक्ष्म पाठ यांच्या कार्यवाहीची योग्यता 163

५.८ समाजसेवा व समाज उपयोगी उत्पादक कार्य या प्रात्यक्षिकांच्या कार्यवाहीची योजना 171

५.९ सांस्कृतिक कार्यक्रम व शारीरिक शिक्षण यासाठी राबविल्या जाणाऱ्या उपक्रमांची योग्यता 175

५.१० अध्यापक महाविद्यालयातील प्रकल्पाची आवश्यकता 178

५.११ सर्व प्रात्यक्षिकांना ठेवलेल्या गुणांची योग्यता 180

५.१२ मानसशास्त्रीय प्रयोगाच्या कार्यवाहीची योग्यता 182

५.१३ प्रात्यक्षिक कामासंबंधीत घटकाविषयी सूचना 184

अ) सराव पाठ व सूक्ष्म पाठ संख्या

ब) मानसशास्त्रीय प्रयोगाची कार्यवाही व संख्या

पृष्ठांक

प्रकरण पाच (पुढे चालू....)

क) सांस्कृतिक कार्यक्रम व शारीरिक शिक्षण यांची कार्यवाही

ड) सर्व प्रात्यक्षिकांना दिला जाणारा वेळ

५.१४ शैक्षणिक साधने तयार करवून घेण्याच्या कार्यवाहीची योग्यता 189

५.१५ वार्षिक पाठ परीक्षेची आवश्यकता 191

५.१६ उपसंहार 192

प्रकरण सहा : निष्कर्ष व शिफारशी 194 to 215

६.१ प्रस्तावना 194

६.२ प्रात्यक्षिक काम करत असताना विद्यार्थ्यांना येणाऱ्या समस्यांबाबत निष्कर्ष व शिफारशी 194

६.३ प्रात्यक्षिक काम करवून घेत असताना प्राध्यापकांना येणाऱ्या समस्यांबाबत निष्कर्ष व शिफारशी 206

६.४ सर्वसाधारण निष्कर्ष व शिफारशी 212

६.५ पुढील संशोधनासाठी काही विषय 214

संदर्भ ग्रंथ सूची 216 to 219

परिशिष्टे : 220 to 247

अ) प्रशिक्षणार्थ्यांसाठी प्रश्नावली 220

ब) प्राध्यापकांसाठी प्रश्नावली 237

क) प्रश्नावली भरून देणाऱ्या प्रशिक्षणार्थ्यांची यादी 244

ड) प्रश्नावली भरून देणाऱ्या प्राध्यापकांची यादी 247

सारणींची यादी

अनु.	सारणी क्रमांक	सारणीचा विषय	पृष्ठांक
१)	१.१	विद्यार्थ्यांसाठी असलेल्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण	31
२)	१.२	अध्यापकांसाठी असलेल्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण	34
३)	४.१	प्रशिक्षणार्थ्यांची शैक्षणिक पात्रता	66
४)	४.२	अध्यापक महाविद्यालयातील सर्व प्रात्यक्षिके पूर्ण होतात की नाही ? या प्रश्नाला प्रशिक्षणार्थ्यांनी दिलेला प्रतिसाद	67
५)	४.३	अध्यापक महाविद्यालयातील सर्व प्रात्यक्षिके पूर्ण होतात असे वाटण्याची कारणे	68
६)	४.४	अध्यापक महाविद्यालयाला सर्व प्रात्यक्षिके पूर्ण होत नाहीत असे वाटण्याची कारणे	70
७)	४.५	अध्यापक महाविद्यालयातील प्रात्यक्षिक कामाच्या कार्यवाहीमधून सर्व उद्दिष्टे साध्य होतात की नाही ? या प्रश्नाला प्रशिक्षणार्थ्यांनी दिलेला प्रतिसाद	71
८)	४.६	अध्यापक महाविद्यालयातील सर्व प्रात्यक्षिकांच्या कार्यवाहीमधून त्यांना ठेवलेली उद्दिष्टे साध्य होतात असे वाटण्याची कारणे.	72
९)	४.७	अध्यापक महाविद्यालयातील सर्व प्रात्यक्षिकांच्या कार्यवाहीमधून त्यांना ठेवलेली उद्दिष्टे साध्य होत नाहीत असे सुचविण्याची कारणे.	74
१०)	४.८	विविध प्रात्यक्षिके पूर्ण करण्यासाठी लागणाऱ्या साहित्याची उपलब्धता आहे की नाही ? या प्रश्नाला प्रशिक्षणार्थ्यांनी दिलेला प्रतिसाद	77

अनु.	सारणी क्रमांक	सारणीचा विषय	पृष्ठांक
११)	४.९	सर्व प्रात्यक्षिके पार पाडण्यासाठी लागणारी शैक्षणिक साधने उपलब्ध नाहीत असे वाटण्याची कारणे.	79
१२)	४.१०	उपलब्ध साधनांचा परिपूर्ण उपयोग होतो की नाही या प्रश्नाला मिळालेला प्रतिसाद.	80
१३)	४.११	उपलब्ध साधनांचा परिपूर्ण उपयोग होतो असे वाटण्याची कारणे.	81
१४)	४.१२	उपलब्ध साधनांचा परिपूर्ण उपयोग होत नाही असे वाटण्याची कारणे.	83
१५)	४.१३	प्रात्यक्षिकांना ठेवलेले जे गुण आहेत ते त्याच्या महत्वानुसार योग्य आहेत की नाही या प्रश्नाला दिलेला प्रतिसाद	85
१६)	४.१४	२० ही सरावपाठाची संख्या आहे ती अध्यापन कौशल्ये येण्याच्या दृष्टीने पुरेशी आहे की नाही ? या प्रश्नाला दिलेला प्रतिसाद.	87
१७)	४.१५	२० सराव पाठ ही संख्या ही अध्यापन कौशल्ये येण्यासाठी पुरेशी ठरते असे सुचविण्याची कारणे.	88
१८)	४.१६	सराव पाठाची संख्या पुरेशी नाही असे वाटण्याची कारणे	90
१९)	४.१७	सूक्ष्म अध्यापन पाठाची पाच ही संख्या पुरेशी ठरते की नाही ? या प्रश्नाला दिलेला प्रतिसाद.	94
२०)	४.१८	सूक्ष्म पाठाची संख्या पुरेशी आहे असे सुचविण्याची कारणे	95
२१)	४.१९	सूक्ष्म पाठाची संख्या पुरेशी नाही असे सुचविण्याची कारणे.	97

अनु.	सारणी क्रमांक	सारणीचा विषय	पृष्ठांक
२२)	४.२०	समाजसेवा व समाज उपयोगी उत्पादक कार्य यांची कार्यवाही योग्य प्रकारे होते की नाही या प्रश्नाला दिलेला प्रतिसाद.	100
२३)	४.२१	समाजसेवा व समाज उपयोगी उत्पादक कार्य यांची कार्यवाही योग्य प्रकारे होते असे सुचविण्याची कारणे.	101
२४)	४.२२	समाजसेवा व समाज उपयोगी उत्पादक कार्य या प्रात्यदिर्काची कार्यवाही योग्य प्रकारे होत नाही असे सुचविण्याची कारणे	103
२५)	४.२३	सांस्कृतिक कार्यक्रमाची कार्यवाही योग्य प्रकारे होते की नाही ते दर्शविणारी सारणी	107
२६)	४.२४	सांस्कृतिक कार्यक्रमाची कार्यवाही योग्य प्रकारे होते की नाही ते दश असे वाटण्याची कारणे	108
२७)	४.२५	सांस्कृतिक कार्यक्रमाची कार्यवाही योग्य प्रकारे होत नाही असे वाटण्याची कारणे	110
२८)	४.२६	प्रकल्पाची आवश्यकता आहे की नाही ? या प्रश्नाला प्रशिक्षणार्थ्यांनी दिलेला प्रतिसाद.	114
२९)	४.२७	१३ ही मानसशास्त्रीय प्रयोगांची संख्या अध्ययनाची गतिशील वैशिष्टे पूर्ण करू शकते की नाही या प्रश्नाला प्रशिक्षणार्थ्यांनी दिलेला प्रतिसाद.	117
३०)	४.२८	मानसशास्त्रीय प्रयोगाची १३ ही संख्या अध्ययनाशी गतिशील वैशिष्टे पूर्ण करू शकते असे वाटण्याची कारणे.	118
३१)	४.२९	१३ ही मानसशास्त्रीय प्रयोगांची संख्या पुरेशी नाही असे वाटण्याची कारणे	120
३२)	४.३०	अध्ययन अध्यापनासाठी मानसशास्त्रीय प्रयोग कितपत उपयुक्त ठरतात हे पहाण्यासाठी दिलेल्या प्रश्नांना मिळालेला प्रतिसाद	122

अनु.	सारणी क्रमांक	सारणीचा विषय	पृष्ठांक
३३)	४.३१	शारीरिक शिक्षणाच्या प्रात्यक्षिकांची कार्यवाही योग्यप्रकारे होते की नाही ? या प्रश्नाला दिलेला प्रतिसाद	124
३४)	४.३२	शारीरिक शिक्षणाच्या प्रात्यक्षिकांची कार्यवाही योग्य प्रकारे होते असे वाटण्याची कारणे.	125
३५)	४.३३	शारीरिक शिक्षणाच्या प्रात्यक्षिकांची कार्यवाही योग्य प्रकारे होते नाही असे वाटण्याची कारणे.	127
३६)	४.३४	अध्यापक महाविद्यालयात शैक्षणिक साधने योग्य प्रकारे तयार करवून घेतली जातात की नाही ? या प्रश्नाला दिलेला प्रतिसाद.	129
३७)	४.३५	अध्यापक महाविद्यालयाला सर्व शैक्षणिक साधने योग्य प्रकारे तयार करवून घेतली जातात असे वाटण्याची कारणे.	130
३८)	४.३६	अध्यापक महाविद्यालयात शैक्षणिक साधने योग्य प्रकारे तयार करऊन घेतली जात नाहीत असे सुचविण्याची कारणे.	132
३९)	४.३७	वार्षिक पाठ परीक्षेची आवश्यकता आहे की नाही या प्रश्नाला प्रशिक्षणार्थ्यांनी दिलेला प्रतिसाद.	133
४०)	५.१	अध्यापक महाविद्यालयातील प्राध्यापकांची शैक्षणिक अर्हता	139
४१)	५.२	अध्यापक महाविद्यालयातील प्राध्यापकांना अध्यापक महाविद्यालयात शिकविण्याचा अनुभव.	140
४२)	६.३	अध्यापक महाविद्यालयातील सर्व प्रात्यक्षिकांची कार्यवाही योग्य प्रकारे होते की नाही या प्रश्नाला दिलेला प्रतिसाद दर्शविणारी सारणी	142

अनु.	सारणी क्रमांक	सारणीचा विषय	पृष्ठांक
४३)	५.४	अध्यापक महाविद्यालयातील प्रात्यक्षिक काम करून घेत असताना येणाऱ्या अडचणी.	151
४४)	५.५	प्रात्यक्षिकांची कार्यवाही योग्य प्रकारे होण्यासाठी लागणाऱ्या गोष्टी	155
४५)	५.६	सराव पाठ व सूक्ष्म पाठ यांची कार्यवाही योग्य प्रकारे होते की नाही ते दर्शविणारी सारणी	163
४६)	५.७	सांस्कृतिक कार्यक्रम व शारीरिक शिक्षणासाठी राबविल्या जाणाऱ्या कार्यक्रमांची योग्यता	176
४७)	५.८	अध्यापक महाविद्यालयातील प्रकल्पाची आवश्यकता	178
४८)	५.९	सर्व प्रात्यक्षिकांना ठेवलेल्या गुणांची योग्यता	181
४९)	५.१०	मानसशास्त्रीय प्रयोगांच्या कार्यवाहीची योग्यता	182
५०)	५.११	सराव पाठ व सूक्ष्म पाठ संख्या	185
५१)	५.१२	मानसशास्त्रीय प्रयोगांची संख्या	186
५२)	५.१३	सर्व प्रात्यक्षिकांना दिला जाणारा वेळ	188
५३)	५.१४	शैक्षणिक साधने तयार करून घेण्याची योग्यता	189
५४)	५.१५	वार्षिक पाठ परीक्षेची आवश्यकता आहे की नाही या प्रश्नाला दिलेला प्रतिसाद.	191

नकाशा - आलेख सूची

अनु.	आकृती क्रमांक	आकृत्यांचे नाव	पृष्ठांक
१)	१.१	कोल्हापूर जिल्ह्याचे क्षेत्र आणि त्या क्षेत्रात येणारी अध्यापक महाविद्यालये	8
२)	५.१	अध्यापक महाविद्यालयातील प्रात्यक्षिक काम करुन घेत असताना प्राध्यापकांना येणाऱ्या अडचणींचा (तुलनात्मक दृष्टीने दाखविणारा) आलेख.	150